

ГЕНАЦЫД БЕЛАРУСКАГА НАРОДА  
Ў НЯМЕЦКІХ ДАКУМЕНТАХ 1942–1943 ГГ.

(на матэрыялах калекцыі НАРБ «Александрыйскія мікрафільмы»)\*

Год гістарычнай памяці, аб’яўлены ў беларускай дзяржаве, служыць адной з галоўным мэт фарміравання аб’ектыўных адносін грамадства да гістарычнага мінулага [01]. Менавіта праўдзівы паказ ваенных падзей мінуўшчыны разглядаецца кожным даследчыкам гісторыі Вялікай Айчыннай вайны як вызначальны крытэрыў для яе вывучэння, паказу ў кантэксце правяраных гістарычных фактаў, у тым ліку тых, якія па цяперашні час заставаліся без увагі беларускай навуковай грамадскасці.

Сёння, калі ў нашай краіне набывае тэндэнцыя па актыўным ўвядзенні ў навуковы зварот новых дакументальных крыніц [1; 2; 3], у тым ліку асобных нямецкамоўных матэрыялаў [1, с. 35; 41–42; 50; 51; 52; 53; 60–61; 2, с. 19; 3, с. 27; 28; 29; 31; 32; 33–43; 44–46; 47; 66; 67–68], перад гісторыкамі і шырокай чытацкай аўдыторыяй адкрываецца ўнікальныя магчымасці для аб’ектыўнага даследавання крайне складаных аспектаў рэгіянальнага ўзроўню ваеннай гісторыі Беларусі 1941–1944 гг. У пераліку такім складаных і супярэчлівых тэм да гэтага часу застаецца праблема ўсебаковага асвятлення наступстваў нацысцкай палітыкі генацыду грамадзянскага насельніцтва на акупаванай беларускай тэрыторыі, дзе германскія вайсковыя часці, падраздзяленні паліцыі і СД, палявыя і мясцовыя камендатуры, службы тайнай палявой паліцыі рэгулярна праводзілі карныя акцыі, вынікам якіх стала гібель соцень тысяч людзей рознага ўзросту, у тым ліку старых, жанчын, дзяцей. Данесці да людзей гістарычную праўду аб тым жахлівых падзеях даюць, як ні дзіўна, матэрыялы шматлікіх нямецкіх трафейных дакументаў: фонды часткі з іх на цяперашні час захоўваюцца ў НАРБ.

---

\* Артыкул падрыхтаваны пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Звернемся да малавядомай не толькі для шырокага чытача, але і для прафесійных ваенных гісторыкаў, нямецкай калекцыі “Александрыйскія мікрафільмы”. Першаснае знаёмства з матэрыяламі фонду аўтару гэтых радкоў удалося ажыццявіць больш за два дзесяцігоддзі таму: на той час у беларускай гістарычнай навуцы адсутнічалі публікацыі на гэту тэму. Першыя з іх пабачылі навуковы свет на стыку 1990-х і нулявых гадоў, аднак былі апублікаваны не ў профільных гістарычных часопісах накшталт БГЧ, а ў навукова-тэарэтычным штоквартальніку “Весці Інстытута сучасных ведаў” [4, с. 60–69] і навукова-метадычным штоквартальніку “Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта” [5, с. 149–152].

Калі другі артыкул закранаў гістарычныя падзеі пачатковага перыяду Вялікай Айчыннай вайны, раскрываючы некаторыя з іх, якія мелі месца на тэрыторыі Беларусі, дык першы цалкам прысвячаўся гісторыі паходжання дакументальнай калекцыі, а таксама часткова археаграфічнаму аналізу зместу калекцыі, раскрыццю яе факталагічнага патэнцыялу і паказу важнасці гэтага ўнікальнага комплексу дакументальных матэрыялаў, захаваных на старонках “Александрыйскіх мікрафільмаў”, якія на той час у навуковай літаратуры атрымалі назву “нацыянальнай калекцыі” [5, с. 149].

Узнікае правамернае пытанне: дык у чым на цяперашні час заключаецца гістарычнае значэнне гэтай калекцыі? Як адзначалася вышэй, у сучаснай беларускай гістарыяграфіі гэта тэма пакуль застаецца маладаследаванай. Адной з прычын такога становішча можна назваць той просты факт, што змест мікрафільмаў складаюць нямецкамоўныя дакументальныя матэрыялы, праца з якімі вымагае валодання замежнай мовай. На наш погляд, другой актуальнай прычынай, якая ў апошні час пачала замінаць даследчыкам працу з самімі нямецкамоўнымі матэрыяламі, аўтар гэтых радкоў вылучыў бы фізічная гібель асобных мікрафільмаў, асабліва негатыўнага характару, якія практычна нельга прачытаць нават з выкарыстаннем спецыяльнага апарата, паколькі якасць перазнятых дакументаў за больш чым паўстагоддзя пасля стварэння гэтых мікрафільмаў істотна знізілася і працягвае губляцца. Таму ў бліжэйшы час можа скласціся сітуацыя, калі пры наяўнасці мікрафільма з ім будзе амаль што немагчыма працаваць даследчыкам пры вывучэнні падзей ваеннай гісторыі Беларусі. У выніку гэта можа азначаць нішто іншае як страту такой важнай замежнай крыніцы для даследавання розных пытанняў беларускага гістарычнага мінулага.

У гэтай сувязі зусім каратка нагадаем чытачу пра гісторыю ўзнікнення мікрафільмаў. Пачаць жа распавядаць пра “Александрыйскія мікрафільмы” хацелася б назвы самой калекцыі. Паводле даследавання, праведзенага аўтарам гэтых радкоў, такую назву калекцыя атрымала ад горада Александрыя (на той час прыгарад Вашынгтона) ў штаце Вірджынія, дзе пасля вывазу з нацысцкай Германіі знаходзіліся нямецкія трафейныя дакументы, з якім пачала працу Асацыяцыя амерыканскіх гісторыкаў Гарвардскага ўніверсітэта разам з Амерыканскім камітэтам па вывучэнні дакументаў вайны, Нацыянальным архівам і Цэнтрам архіўнага сервісу [4, с. 61–62]. Забягаючы

наперад заўважым, што, як ні дзіўна, але вывезеным за акіян нямецкім дакументам было накіравана вярнуцца ў пасляваенную Германію як у арыгінальнай форме, так і на мікрафільмах. Пра гэта чытач можа знайсці неабходныя звесткі ў манаграфіі С. Я. Новікава “Эканамічная палітыка нацысцкай Германіі ў Беларусі 1941–1944 гг. (агляд крыніц і германскай гістарыяграфіі 1990-х гадоў)” [7, с. 35–49]. Апроч таго, важна памятаць, што фарміраванне нацыянальнай калекцыі мікрафільмаў з’яўлялася спецыяльнай задачай секцыі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ. У выніку, цягам 1970-х гадоў ваенныя гісторыкі П. П. Ліпіла, В. П. Раманоўскі і А. В. Сямёнава наведалі Патсдам, дзе здолелі зрабіць тэматычную падборку мікрафільмаў і ўкамплектаваць цэлую калекцыю ў агульнай колькасці 279 мікрафільмаў [4, с. 67]. Заўважым, што на цяперашні час у нацыянальнай калекцыі на ўліку знаходзіцца 292 мікрафільмы.

Не менш цікавым для чытача можа з’яўляцца колькасная характарыстыка саміх мікрафільмаў, якія, насамрэч, уяўляюць сабой фотаплёнку рознай даўжыні, накручаную на ролікавую бабіну. Па нашых падліках, нацыянальная калекцыя, якая цяпер захоўваецца ў фондах НАРБ, складае 6296 пагонных метраў у даўжыню, або больш за 6 км. Самым доўгім можна лічыць мікрафільм пад уліковым нумарам 79: пры агульнай колькасці ў 1862 кадры на ім даўжыня перавышае 37 пагонных метраў, у той час як самым кароткім з’яўляецца мікрафільм даўжынёй у 52 кадры, г.зн. роўна 1,6 м. Заўважым, што ў калекцыі большасць мікрафільмаў перавышае адну тысячу кадраў ці стандартных уліковых старонка, гэта азначае, што кожны з гэтых ролікаў мае даўжыню больш за 20 м. Агульная колькасць уліковых старонак, захаваных на мікрафільмах, складае амаль 315 тысяч уліковых лістоў [4, с. 68].

Аналіз агульнага зместу дакументальных матэрыялаў, выяўленых сярод трафейнай калекцыі па ваеннай гісторыі Беларусі, дае падставы лічыць, што шматлікія з іх можна лічыць незаменнымі першакрыніцамі. Даступныя на цяперашні час для беларускіх даследчыкаў, яны ў поўным сэнсе ўтрымліваюць унікальныя гістарычныя звесткі аб ваеннай гісторыі Беларусі, істотна дапаўняюць ужо добра вядомую архівістам і гісторыкам крыніцазнаўчую базу, у дэталях раскрываючы іх на рэгіянальным ці лакальным узроўнях.

Дакументальныя матэрыялы нямецкай трафейнай калекцыі, прааналізаваныя скрозь прызму выяўлення звестак аб наступствах нацысцкай палітыкі генацыду грамадзянскага насельніцтва на акупаванай тэрыторыі Беларусі, пераканаўча сведчыць аб выяўленні доказнай часткі матэрыялаў ў дачыненні да вынікаў знішчэння мірных людзей у ходзе карных аперацый у 1942 г. Намі разгледжаны змест 8 архіўных мікрафільмаў, з якіх мікрафільм пад № 101 утрымлівае 103 старонкі матэрыялаў “Генеральнага плана “Ост” (Generalplan Ost) [7], вядомага ў выглядзе агульнай канцэпцыі палітыкі германізацыі з базавымі палажэннямі прававых, эканамічных і адміністрацыйных асноў адбудовы акупаваных усходніх тэрыторый.

Сярод іншых надзвычай важных дакументаў можна назваць зводкі падзей з тэрыторыі СССР (Ereignismeldungen aus der UdSSR), якія штодзённа дасылалі Айзацкаманды (Einsatzgruppe B; Einsatzkommando 7a, 7b, 8, 9) ў службу бяспекі рэйха – РСХА (RSHA) у Берлін Рэйхсфюрэру СС і начальніку германскай паліцыі. Некалькі мікрафільмаў (№№ 131–134) утрымліваюць 195 зводак (№ 1 ад 23.06.41 г. і № 195 ад 24.04.42 г.) [8; 9; 10]. Сярод зводак найбольшую навуковую каштоўнасць маюць тыя данясенні, якія паказваюць злачынную дзейнасць Айзацгрупы “Б” на тэрыторыі Беларусі, у тым ліку прыводзіць дакладныя звесткі аб знішчэнні грамадзянскага насельніцтва, у першую чаргу беларускіх яўрэяў. Так, паводле зводкі № 22 ад 14.07.41 г. было забіта 4234 чалавек; праз 5 дзён гэта лічба дасягнула 7620, на 31 ліпеня паводле зводкі № 39 колькасць ахвяр вырасла 11084, на 20.08.41 гэта лічба павялічылася да 16964 чалавек, зводка № 82 утрымлівае звесткі пра 23804 яўрэяў, забітых да гэтага часу на тэрыторыі Беларусі. У зводцы № 97 ад 28 верасня 1941 г. пазначана, што на гэты момант былі забіты 30094 чалавек [11, S. 62]. Цікавыя звесткі ўтрымлівае зводка № 2 з занятых усходніх абласцей ад 8 мая 1942 г., у якой прыводзяцца звесткі аб разгроме падпольнага партыйнага камітэта г. Мінска. Гэты мікрафільм (№ 133–134) дае таксама магчымасць для аналізу падзей з усходніх тэрыторый, якія мелі месца да пачатку жніўня 1942 г. У зводцы № 15 ад 7 жніўня 1942 г. разам з данясеннем з занятых усходніх абласцей прыводзіцца дадатковы матэрыял у дачыненні да тэрыторыі РСФСР.

Астатнія 7 мікрафільмаў ахопліваюць перыяд з пачатку вясны да сярэдзіны снежня 1942 г., калі на тэрыторыі Беларусі адбыліся 19 карных аперацый, скіраваных супраць беларускіх партызан, у тым ліку: 7 насіла назву гарадоў Германіі, напрыклад: Бамберг, Гамбург, ГанOVER, Нюрнберг, Мюнхен, Карлсбад, Патсдам; 7 атрымалі назвы птушак, звяроў і насякомых – грыф, балотная кветка, арол, дзядоўнік, майскі жук, чорна-бурая ліса, смерць аленя; 2 – геаметрычныя назвы: трохвугольнік, чатырохвугольнік; 1 – насіла назву гаспадарчых заняткаў вяскоўцаў – позні збор ураджаю; 1 аперацыя насіла жаночае імя Фрыда; 1 – з’явы прыроды і людскіх адносін – маланка, сяброўства, праныра. Такім чынам, з дакументальных звестак вынікае, што цягам некалькіх месяцаў 1942 г. было праведзена амаль два дзясяткі карных аперацый, якія ахоплівалі тэрыторыю практычна ўсёй Беларусі: у раёнах *Віцебска–Полацку* гэта раёны Асвеі, Расон, Дрысы, Ушач, Чашнікаў, Сянно, Ветрына, Шуміліна; у раёнах *Оршы–Магілёва* гэта раёны Быхава, Чэрвеня, Беразіно, Краснаполля, Прапойска; у раёнах *Бабруйска–Крычава* гэта раёны Любані, Азарыч, Глуска, Капаткевіч, Карпілаўкі, Жыткавіч, Хоцімска, Клімавіч, Мгліна і Суража [12; 13; 14; 15].

Матэрыялы ахопліваюць больш за 3 тысячы кадраў ці традыцыйных аркушаў фармату А 4. Некаторыя з іх утрымліваюць важныя гістарычныя звесткі, датычныя маштабаў правядзення карных аперацый, іх непасрэдных выканаўцаў, згадкі аб колькасці захопленых матэрыяльных трафеяў і людзей, у тым ліку лічбы пра колькасць забітых.

Так, сярод матэрыялаў мікрафільма пад № 115 захаваны данясенні на імя Рэйхсфюрэру СС і начальніку германскай паліцыі аб барацьбе супраць партызан у ходзе антыпартызанскіх аперацый рознага маштабу, у тым ліку: “Альберт”, “Мюнхен”, “Нюрнберг”, “Гамбург”. Так, карная аперацыя “Нюрнберг” працягвалася цягам аднаго тыдня з 23 па 29 лістапада 1942 г. у раёне населенага пункта Дуброўка (на паўночны захад ад г. Глыбокае) з удзелам 1-й пяхотнай брыгады СС і 14-га паліцэйскага палка і іншых паліцэйскіх падраздзяленняў, якія у адпаведнасці з асобным загадам узначалывала спецыяльна створаная баявая група на чале К. фон Готбергам – начальнікам СС і паліцыі Генеральнай акругі Беларусь. У данясенні паведамляецца пра ліквідацыю 2974 чалавек, з якіх 1826 з’яўляліся яўрэямі і 7 рома (цыганоў), астатнія значыліся: 789 “бандытаў” і 353 – “падазроныя ў сувязі з партызанамі”. Карная аперацыя “Гамбург” цягнулася з 10 па 21 снежня 1942 г. у раёне трохвугольніка рэк Нёман – Шчара і г. Слоніма. Тут цягам 12 дзён 4 нямецкіх паліцэйскіх батальёны і 3 ахоўных калабаранцкіх батальёны забілі 6172 мясцовых жыхара, сярод якіх 2988 яўрэяў. Апроч таго былі захоплены наступныя сельскагаспадарчыя трафеі, сярод іх 7905 галоў буйной рагатай жывёлы, коней, авечак, свіней і 1678 тон зерня. Апроч таго, на старонках мікрафільма сустракаюцца іншыя важныя дакументы, напрыклад: радыёграма і дакладная на імя фюрэра аб знішчэнні зондэркаманды пад камандаваннем Дзірлевангера некалькіх умацаваных партызанскіх лагераў на поўдзень ад Чэрвеня, пра хуткацечную карную аперацыю супраць партызан 1-й пяхотнай брыгады СС і зондэркаманды пад камандаваннем Дзірлевангра ў раёне на поўдзень ад Барысава. Завяршае мікрафільм дакладная на імя фюрэра рэйха аб выніках аперацыі, праведзенай супраць партызан 201-м паліцэйскім батальёнам за 20 км на поўнач ад Лепеля [12].

Звесткі аб выніках карных аперацый “Грыф” і “Карлсбад” даюць падставы ўбачыць наступствы праведзеных аперацый на тэрыторыі аднаго лакальнага рэгіёна паміж паўночнымі гарадамі Оршай і Віцебскам з пэўным прамежкам часу. Аперацыя “Грыф”, адлюстраваная ў матэрыялах дакладной на імя фюрэра, ладзілася цягам аднаго тыдня з 14 па 20 жніўня 1942 г. з удзелам падраздзяленняў 286-й ахоўнай дывізіі, двух паліцэйскіх палкоў і французскага батальёна. Вынікам правядзення гэтай карнай аперацыі стала лічба ў 1395 чалавек, з якіх 796 мірных жыхароў і падазроныя у партызанскай дзейнасці былі забіты, а менш значная частка – 599 былі захоплены ў якасці працоўнай сілы. У сярэдзіне кастрычніка ў гэтым жа раёне была праведзена яшчэ адна карная аперацыя пад назвай “Карлсбад” з удзелам 1-й пяхотнай брыгады СС і 1-га батальёна 14-га паліцэйскага палка і зондэркаманды пад камандаваннем Дзірлевангера. За гэты час былі забіты 1051 чалавек, атрымана 178 адзінак зброі ў якасці трафеяў. Таксама згадвалася аб гібелі 24 нямецкіх карнікаў, тады як у ходзе карнай аперацыі “Грыф” гэтая лічба складала 26 карнікаў [13; 14].

Вывучэнне мікрафільмаў паказвае, што найбольш кампактнае размяшчэнне матэрыялаў аб карных аперацыях, праведзеных германскімі акупантамі на тэрыторыі Беларусі у 1942 г., змешчаны на двух мікрафільмах пад № 215 і 280. Так, на першым з іх на 520 кадрах ці архіўных аркушах змешчаны звесткі пра карныя аперацыі “Бамберг”, “Патсдам”, “Арол”, “Майскі жук”. З матэрыялаў бачна, што з 26 сакавіка па 6 красавіка падраздзяленні 707-й пяхотнай дывізіі, 102-га славацкага пяхотнага палка і 315-га нямецкага паліцэйскага батальёна праводзілі карную аперацыю “Бамберг” у раёне на поўдзень ад Слуцка і на паўднёвым захадзе Бабруйска, у час якой былі забіты не менш за 4396 мясцовых грамадзян, у тым ліку партызан. У ходзе аперацыі загінула 7 карнікаў. Былі ўзяты трафеі: 47 адзінак зброі і прадукты сельскай гаспадаркі, у тым ліку: 5061 галава буйной рагатай жывёлы, коней, свіней, авечак, 115 тон зерня і 120 тон бульбы. У маі і чэрвені ў раёне Бабруйска былі праведзены яшчэ дзве карныя аперацыі “Майскі жук” (9–12.05.41) і “Патсдам” (пачатак чэрвеня 1941 г.). З боку германскіх акупантаў выкананне загадаў аб правядзенні аперацый забяспечвалі 122-і і 473-і ахоўныя батальёны, зондэркаманда Дзірлевангера, 51-ы і 122-і паліцэйскія батальёны. У ходзе карных аперацый было забіта не менш 1620 мірных жыхароў, у якасці трафеяў ўзята 260 коней. Партызаны ў ходзе аперацыі “Майскі жук” забілі 10 карнікаў. З 15 ліпеня па 7 жніўня 1942 г. адбылася адна не толькі з самых працяглых, але і маштабнай карнай аперацыі пад назвай “Арол”. У ёй бралі ўдзел падраздзяленні адразу дзвюх ахоўных дывізіій – 203-й і 286-й, якія разам 2-м паліцэйскім палком і карным батальёнам пад камандаваннем Дзірлевангера праводзіла больш чым трохтыднёвую аперацыю ў раёне Бабруйска–Магілёва–Беразіно. У выніку яе правядзенне былі забіты 1381 чалавек, 428 захоплены ў якасці працоўнай сілы; 399 адзінак баявых узбраенняў, таксама 39 адзінак цяжкай зброі. Апроч таго, было захоплена 2838 галоў буйной рагатай жывёлы, коней, свіней, авечак. У ходзе аперацыі карнікі страцілі 25 сваіх падначаленых [15; 16].

У канцы верасня і ў пачатку кастрычніка 1942 г., калі цягам 11 дзён у раёне паміж Полацкам і Віцебскам адбывалася карная аперацыя пад назвай “Маланка”, у ёй удзельнічалі падраздзяленні 286-й ахоўнай дывізіі, чатыры паліцэйскія батальёны і іншыя паліцэйскія часці. Як вынік – 567 забітых мірных жыхароў, а таксама 8 карнікаў. Цягам двух дзён з 16 па 18 ліпеня ў раёне Ельска палявая жандармерыя, у тым ліку падраздзяленні з Мазыра, праводзілі карную аперацыю “Балотная кветка”, у ходзе якой былі забіты каля адной тысячы мясцовых грамадзян [17; 18].

Разглядаючы карныя аперацыі 1942 г. неабходна адзначыць, што адной з самых вялікіх была карная аперацыя “Балотная ліхаманка”, якая праходзіла цягам цэлага месяца з 22 жніўня па 21 верасня 1942 г. на тэрыторыі генеральнай акругі Беларусь, г.зн. у яе паўночна-заходняй і цэнтральнай частках. Месячная аперацыя забяспечвалася 1-й пяхотнай брыгадай СС, двума паліцэйскімі палкамі, 7 батальёнамі мясцовай паліцыі і дзвюма тысячамі ахоўнай паліцыі. Як вядома, гэтай аперацыяй кіраваў начальнік СС і паліцыі Гене-

ральной акругі Беларусі К. фон Готберг. Вынікам карнай акцыі стала забойства 10063 мірных грамадзян, з якіх 8350 яўрэяў, звыш 1200 чалавек былі вывезены ў якасці працоўнай сілы. Сельскагаспадарчыя трафеі былі нязначнымі – 62 кані, 5 кароў і невялікая колькасць прадуктаў сельскай гаспадаркі [19, S. 899].

На думку нямецкага гісторыка К. Герлаха, пачынаючы з карнай аперацыі “Бамберг” быў пакладзены пачатак цэлай серыі ваенных мерапрыемстваў супраць беларускага сялянства з мэтай яго рабавання, забойства і вывазу ў рэйх у якасці працоўнай сілы. Галоўная адметнасцю выбару месцаў правядзення такіх аперацый з’яўлялася прамая залежнасць ад знаходжання партызанскіх зон. Менавіта у такіх раёнах адбываліся вялікія карныя акцыі, прычым не толькі з мэтай барацьбы з партызанамі на тэрыторыі Беларусі. Для гэтага выкарыстоўвалася тактыка, адпрацаваная на адной з першых аперацый пад кодавай назвай “Бамберг”. Яна падзялялася на 4 фазы: 1) стварэнне вялікага катла; 2 фаза – звужэнне катла; 3 фаза – ліквідацыя катла; 4 фаза – татальная зачыстка тэрыторыі, у час якой ахвярамі становіліся жыхары вёсак, якія знаходзіліся ў гэтым катле. Як вядома, вышэйшым законам вядзення вайны на ўсходзе нацысцкае кіраўніцтва аб’яўляла «патрэбы ваеннай эканомікі», да ліку якіх адносілася прадукцыя сельскай гаспадаркай, а таксама людскія рэсурсы – гэтак званае выкарыстанне чалавека ў якасці працоўнай сілы на прадпрыемствах рэйха і захопленай усходняй тэрыторыі, у тым ліку ў Беларусі.

Аналіз выяўленых колькасных звестак, датычных агульных вынікаў правядзення 9 вышэйзгаданых карных аперацый на тэрыторыі Беларусі ў 1942 г., сведчыць пра маштабы нацысцкіх забойстваў партызан, мірнага насельніцтва, жанчын, старых, дзяцей, у тым ліку яўрэяў: усяго было забіты 29619 чалавек, у тым ліку 13164 яўрэі; 7 рома (цыганоў). Захоплены ў якасці сельскагаспадарчых трафеяў 15809 галоў буйной рагатай жывёлы, свіней, авечак і 325 коней, а таксама 1793 т зерня і 120 т бульбы. У ходзе правядзення антыпартызанскіх аперацый карнікі страцілі 69 падначаленых.

Аналізуючы змест дакументальных матэрыялаў нацыянальнай калекцыі “Александрыйскія мікрафільмы”, у якіх знайшлі адлюстраванне карныя аперацыі на тэрыторыі Беларусі цягам 1943 г., становіцца адразу відавочным, што на 29 бабінах маюцца матэрыялы аб больш чым 60 розных акцыях, праведзеных германскімі акупантамі на захопленай беларускай тэрыторыі фактычна цягам усяго каляндарнага года. Падрабязнае даследаванне кожнай з гэтых акцый стаіць перад аўтарам гэтых радкоў у якасці адной з актуальных задач сучаснай беларускай гістарыяграфіі. Аб важнасці працягу такой скрупулёзнай працы размова ідзе на падставе аднаго крытэрыю – колькасці ахвяр сярод грамадзянскага насельніцтва, жыхароў беларускіх вёсак, забітых і спаленых нямецкімі карнікамі і іх мясцовымі памагатымі ў кожным куточку нашай краіны, які апынуўся ў фокусе тых трагічных падзей. Па папярэдніх

падліках у час карных акцый было забіта 79857 чалавек, 3300 яўрэяў, вывезена ў якасці працоўнай сілы 67571 чалавек, эвакуіраваны 12837 чалавек і 1994 чалавек былі ўзяты ў якасці палонных [20; 21].

Паводле нямецкіх дакументальных даных, самай буйной карнай аперацыяй, з’яўлялася аперацыя “Котбус”, якую з 20 мая па 23 чэрвеня 1943 г. праводзіла больш за 16600 служачых паліцыі, СС, жандармерыі, у тым ліку: 2-га і 13-га паліцэйскіх палкоў СС, 8 калабаранцкіх батальёнаў і 7 ахоўных батальёнаў 286-й ахоўнай дывізіі, 6 узводаў палявой жандармерыі вермахта, асобны батальён пад камандаваннем Дзірлевангера і іншыя падраздзяленні паліцыі праводзілі аперацыю на поўнач ад Барысава ў раёне Лепель – Плешчаніцы – Бегомль – Ушачы, у цэнтры якога знаходзілася партызанская зона ў раёне возера Палік. Вынікам карнай аперацыі сталі 9796 забітых у ходзе антыпартызанскай акцыі, ад 2 да 3 тысяч загінала ў ходзе правядзення “размініравання” шляхам выкарыстання жывога людскога шчыта, 500 чалавек былі арыштаваны як падазроныя ў супрацоўніцтве з партызанамі і 6053 чалавека (сярод іх 4997 мужчын і 1056 жанчын) былі захоплены ў якасці рабочай сілы. Апроч таго, былі захоплены значныя трафеі, у тым ліку рознага ўзбраення, а таксама 6346 галоў буйной рагатай жывёлы, коней, свіней, авечак, 684 т зерня і інш. Шматлікія вёскі, асабліва нашляху дзейнасці карнага батальёна пад кіраўніцтвам Дзірлевангера, былі спалены, а жыхары расстраляны. Толькі ў раёне Заслаўя былі забіты 1419 жыхароў 13 бліжэйшых вёсак; не менш 26 вёсак былі знішчаны гэтым падраздзяленнем у раёне Плешчаніц і Бягомля. Агульная колькасць забітых гэтым карным батальёнам толькі за першыя два тыдні карнай аперацыі складала амаль 14 000 чалавек [20; 21].

Цікавымі нам падаюцца дакументальныя звесткі аб стратах у выніку правядзення аперацыі “Котбус”: на 18 чэрвеня 1943 г. праціўнік страціў 9818 чалавек, з якіх у ходзе баявых дзеянняў страты склалі 5650 чалавек, былі расстраляны 3616 чалавек, захоплены ў палон 552 чалавекі. Самі карнікі страцілі забітымі 82 чалавекі, 358 былі паранены і 3 зніклі без вестак. У гэтай сувязі чытачу будзе дарэчы даведацца аб стратах ходзе аперацыі “Кобус”, якія вынікаюць з партызанскіх дакументаў. Па даных БШПР, у ходзе баёў былі знішчаны 1968 салдат і афіцэраў праціўніка. Страты ж партызан складалі 88 забітых і 57 параненых, 14 зніклі без вестак [22, с. 10]. Тут мы цалкам пагаджаемся з вядомым ваенным гісторыкам А. В. Шарковым, які прааналізаваў страты, панесеныя за гэты перыяд толькі дзвюма брыгадамі “Жалязняк” і “Дзядзькі Колі”, у якія страты складалі: 91 чалавек забытымі, 55 параненымі і 14 перайшлі на бок ворага. Гэта азначае, што пытанне пакуль застаецца адкрытым і патрабуе далейшага крытычнага даследавання.

Нагадаем, што сярод ахвяр былі не толькі мужчыны і жанчыны, але і беларускія дзеці: іх колькасць застаецца пакуль не высветленай да канца. Апроч таго, патрабуе больш дэталёвай прапрацоўка пытанне аб той частцы забітых, якія ў ходзе антыпартызанскіх карных аперацый сталі ахвярамі, хоць на справе без зброі былі дзевяць з дзесяці забітых ахвяр [23, S. 949]. Хто складаў гэту групу забітых, з каго яна фарміравалася і чаму апынулася



ў якасці аб'ектаў злачыннай дзейнасці германскіх акупантаў? Пытанні, якія пакуль застаюцца без пераканаўчых адказаў. Але іх пастаноўка на сённяшні дзень неабходна, каб ведаць праўдзівую гісторыю Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Такім чынам, даследаванне новых дакументальных крыніц, выяўленых аўтарам сярод матэрыялаў нямецкай трафейнай калекцыі “Александрыйскія мікрафільмы”, сведчыць аб значных маштабах вынішчэння мясцовага грамадзянскага насельніцтва, у тым ліку яўрэяў, былых савецкіх ваеннапалонных у ходзе правядзення карных акцый на тэрыторыі Беларусі цягам 1942–1943 гг. Крытычны аналіз выяўленых гістарычных фактаў на цяперашні час асабліва неабходны для паказу не толькі наступстваў генацыду грамадзянскага насельніцтва на акупаванай беларускай тэрыторыі, колькі вяртання ў пантэон нацыянальнай памяці гэтай катэгорыі пацярпелых ад вайны. У тых сем'ях, якія вынеслі на сваіх плячах цяжар прымусовай рабскай працы на захопленай беларускай тэрыторыі і праз 80 гадоў пасля яе пачатку маўкліва зберагаецца памяць аб тых трагічных старонках жыцця соцень тысяч грамадзян нашай краіны. Вяртанне гэтых імёнаў у агульны спіс ахвяр Вялікай Айчыннай вайны з'явілася б важным крокам па ўшанаванні памяці гэтай суровай старонкі ў нацыянальнай хроніцы памяці і фарміравання на якасна новым узроўні гэтак неабходных элементаў сучаснай культуры памяці ў беларускіх грамадстве ў Год гістарычнай памяці ў Беларусі.

#### ЛІТАРАТУРА

1. Лукашенко подписал указ об объявлении Года исторической памяти [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-podpisal-ukaz-ob-objvlenii-goda-istoricheskoy-pamjati-477639-2021/>. – Дата доступу: 13.03.2022.
2. Без срока давности. Беларусь: преступления нацистов и их пособников против мирного населения на оккупированной территории БССР в годы Великой Отечественной войны. Витебская область. Сборник архивных документов и материалов / сост.: А. Р. Дюков, В. Д. Селеменев (рук.) [и др.]: редкол. : А. К. Демянюк [и др.]. – Минск: НАРБ, М.: Фонд «Историческая память», 2020. – 932 с.
3. Без срока давности. Беларусь: преступления нацистов и их пособников против мирного населения на оккупированной территории БССР в годы Великой Отечественной войны. Гомельская область. Сборник архивных документов и материалов / сост.: А. Р. Дюков, В. Д. Селеменев (рук.) [и др.]: редкол. : А. К. Демянюк [и др.]. – Минск: НАРБ, М.: Фонд «Историческая память», 2021. – 576 с.
4. Без срока давности. Беларусь: преступления нацистов и их пособников против мирного населения на оккупированной территории БССР в годы Великой Отечественной войны. Могилевская область. Сборник архивных документов и материалов / сост.: А. Р. Дюков, В. Д. Селеменев (рук.) [и др.]: редкол. : А. К. Демянюк [и др.]. – Минск: НАРБ, М.: Фонд «Историческая память», 2021. – 520 с.

5. *Новікаў, С. Я.* “Александрыйскія мікрафільмы” як новая архіўная першакрыніца ваеннай гісторыі Беларусі / С. Я. Новікаў // Вести Института современных знаний. – 2000. – № 2. – С. 60–69.
6. *Кубека, С. П.* Пачатак Вялікай Айчыннай вайны ў дакументах нацыянальнай калекцыі “Александрыйскія мікрафільмы” / С. П. Кубека // Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта. – 2001. – № 2. – С. 149–152.
7. *Новікаў, С. Я.* Эканамічная палітыка нацысцкай Германіі ў Беларусі 1941–1944 гг. (агляд крыніц і германскай гістарыяграфіі 1990-х гадоў) / С. Я. Новікаў. – Мінск: МДЛУ, 2002. – 219 с.
8. Генеральны план “Ост” (Generalplan Ost) // НА РБ. МФ 101. К. 3600137–36000240.
9. Ereignismeldungen aus der UdSSR №№ 1–100 // НА РБ. МФ 131. К. 721355–722737.
10. Ereignismeldungen aus der UdSSR №№ 101–173 // НА РБ. МФ 132. К. 722741–723915.
11. Ereignismeldungen aus der UdSSR №№ 174–195 // НА РБ. МФ 131. К. 723917–724695.
12. *Gerlach, Ch.* Die Einsatzgruppe B / Ch. Gerlach // Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42. Die Tätigkeits- und Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD / hrsg. von Peter Klein. Bd. 6. – Berlin: Druckhaus Hentrich, 1997. – S. 52–70.
13. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Нюрнберг” і “Гамбург” // НА РБ. МФ 115. К. 698603–698968.
14. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Грыф” і “Карлсбад” // НА РБ. МФ 117. К. 656114–657394.
15. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Грыф” і “Карлсбад” // НА РБ. МФ 126. К. 738611–738681.
16. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Бамберг”, “Патсдам”, “Майскі жук” і “Арол” // НА РБ. МФ 215. К. 000001–000521.
17. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Бамберг”, “Мюнхен”, “Гобург” і “Сяброўства” // НА РБ. МФ 273. К. 000001–000786.
18. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Фрыда”, “Праныра”, “Маланка”, “Чорна-бурая ліса” і “Позні збор ураджаю” // НА РБ. МФ 280. К. 000066–000491.
19. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Балотная кветка” // НА РБ. МФ 298. К. 000398–000600.
20. *Gerlach, Ch.* Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941–1944 / Ch. Gerlach. – Hamburg: Hamburger Edition, 1999. – 1232 S.
21. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Котбус”, “Фрыц”, “Альберт” // НА РБ. МФ 128. К. 763952–764253.
22. Кароткі змест дакументаў па карных аперацыях “Майская навальніца”, “Котбус”, “Збор ураджаю” // НА РБ. МФ 193. К. 548263–548346.

23. Шарков, А. В. Предисловие / А. В. Шарков // «Коттбус». Нацистская карательная операция в Беларуси, май – июнь 1943 г.: документы и материалы / сост.: В. Д. Селеменев (рук.) [и др.]; редкол. : А. Н. Артизов [и др.]. – Минск: НАРБ, 2018. – С. 3–10.

24. Gerlach, Ch. Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944 / Ch. Gerlach. – Hamburg: Hamburger Edition, 1999. – 1232 S.